

Petar Žarković, Marko Nikezić. *Diplomata u središtu Hladnog rata* (Novi Sad: Akademska knjiga; Institut za filozofiju i društvenu teoriju Beograd, 2024.), 529 str.

Akademska knjiga iz Novog Sada i Institut za filozofiju i društvenu teoriju iz Beograda objavili su 2024. knjigu povjesničara Petra Žarkovića Marko Nikezić. *Diplomata u središtu Hladnog rata*. Ovaj je istaknuti srpski komunist, diplomat i posljednji reformski predsjednik Saveza komunista Srbije rođen u Beogradu 13. srpnja 1921. Članom Komunističke partije Jugoslavije postaje 1940. Godine 1941. aktivno se uključuje u Narodnooslobodilačku borbu. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata postaje organizacijski sekretar Okružnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Beograd. Od 1950. do 1952. obavljao je funkcije predsjednika Izvršnoga odbora i sekretara Gradskoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije u Beogradu. Od 1953. do 1962. zaposlen je u jugoslavenskoj diplomatskoj službi. Nakon toga postaje predsjednik Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije. Pod optužbama za liberalizam, s te je funkcije smijenjen 1972. Umire u Beogradu 6. siječnja 1991. godine. Godine 2003. posmrtno je objavljen zbornik njegovih izabranih tekstova *Srpska krhka vertikala*, kojemu je predgovor napisala Latinka Perović.

Uz predgovor (str. 9–14), uvod (str. 15–22) i zaključak (str. 497–503), knjiga se sastoji od devet kronološki i tematski složenih poglavlja.

U prvom poglavlju, „Kairo. U vrtlogu revolucije” (str. 23–70), autor opisuje Nikezićevu diplomatsku službu u Egiptu, koja je otpočela u ožujku 1953. S obzirom na vojni udar članova organizacije „Slobodni oficiri” iz 1952., Nikezićovo upoznavanje s revolucionarnim Egiptom bilo je velik izazov na početku njegove diplomatske karijere. Novi je egipatski režim, naime, bio izrazito antikomunistički. Unatoč takvim stavovima novih egipatskih vlasti, Nikezićevi izvještaji o unutarnjem razvoju te zemlje nisu bili prevladavajuće negativni. Tako je vojnim vlastima odavao priznanje da svojim politikama vode Egipt u „modernu eru” (str. 30). Iako su dolaskom Nikezića u Kairo jugoslavensko-egipatski ekonomski odnosi bilježili postupan rast, komunističke vlasti u Beogradu bile su nezadovoljne nespremnošću egipatskih delegacija za proširivanje gospodarske suradnje. Razlozi sporoga prihvatanja Jugoslavije kao potencijalnoga vanjskopolitičkog partnera ponajprije su se krili u prirodi njezina komunističkoga sustava. Sveukupno gledajući, Nikezić je egipatsku politiku u početnom postrevolucionarnom razdoblju opisivao kao „kompromisnu”, odnosno na liniji liberalizma, koja je pokazivala „čas napredne, čas reakcionarne crte” (str. 52). Osnovne kritike bile su usmjerene na način egipatskoga društveno-ekonomskog preobražaja i razvoj organizirane provladine političke opcije. Prema Nikeziću, vojna vlast bila je lišena jasne ideološke orijentacije, bez praktičnoga političkog iskustva i, najposlije, teško je uspijevala mobilizirati nizak „standard političke angažovanosti stanovništva” (str. 53). Ublažavanje hladnoratovske logike nakon Staljinove smrti 1953. i profiliranje jugoslavenske izvanblokovske politike doprinijeli su uspješnijem razvoju jugoslavensko-egipatskih odnosa, to jest postupnoj promjeni negativne slike o jugoslavenskome modelu unutarnjega razvoja u egipatskom društvu. Odnosi započeti na tim temeljima u vrijeme Nikezićeve diplomatske službe bili su uspješni

sve do smrti Gamala Abdela Nasera 1970. te su bili jedno od najvažnijih uporišta jugoslavenske nesvrstane strategije. Marko Nikezić napustio je ambadorsko mjesto u Kairu krajem ljeta 1956., kad se odvijala Sueska kriza na Bliskom istoku.

Drugo poglavlje, „Prag. Odjeci destalinizacije” (str. 71–120), analizira Nikezićev diplomatski rad u Pragu, koji je započeo krajem rujna 1956. Tada su jugoslavensko-čehoslovački odnosi bili „normalizirani”, napose pod utjecajem obnovljenih jugoslavensko-sovjetskih odnosa nakon Staljinove smrti te osude njegova režima nakon XX. kongresa Komunističke partije Sovjetskoga Saveza. Nikezićevi početni izvještaji o stanju u Čehoslovačkoj upućivali su na politiku zaoštavanja prema Jugoslaviji, odnosno potpunu medijsku izolaciju jugoslavenske ideje socijalizma. Uspjeh njegove diplomatske misije u Čehoslovačkoj u početnoj godini bio je uvelike determiniran i različitim stajalištima tih dviju država prema sovjetskoj intervenciji u Mađarskoj. Naime, Nikezić je uočavao da čehoslovački mediji, u strahu od prelijevanja mađarskih nemira na područja drugih država, u potpunosti prešućuju događaje u Budimpešti. S druge je pak strane odbijao bilo kakvu mogućnost razvoja mađarske varijante krize u Čehoslovačkoj, ponajprije s aspekta nedostatka unutarnjopolitičkih tenzija. Jugoslavenski je diplomat nadalje čehoslovačku privrženost politici Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) u tom razdoblju okarakterizirao previše „upadnom”, i to ne samo kao „garant suverenosti Čehoslovačke, već i kao zalog za ostvarivanje socijalističkih društvenih odnosa uopšte” (str. 97). U ovom je poglavlju opisan i Nikezićev susret s tajnikom Komunističke partije Čehoslovačke Antonínom Novotným krajem 1956. godine. Potonji je, treba naglasiti, bio predsjednik Čehoslovačke od 1957. do 1968. godine. Na tom je sastanku Novotný Nikeziću pružio jamstvo da međupartijski sporovi uzrokovani, uglavnom, različitim gledištima prema sovjetskoj intervenciji u Mađarskoj neće utjecati na glavne tokove jugoslavensko-čehoslovačkih bilateralnih odnosa. Međutim, ideološka polemika između tih dviju država stvorila je atmosferu nepovjerenja, koja je rezultirala slabom realizacijom ugovorenih investicijskih kredita te naposljetku padom ukupne vanjskotrgovinske razmjene. Najvažniju kritiku političkih prilika u Čehoslovačkoj Nikezić iznio je u izvještaju o XI. kongresu Komunističke partije Čehoslovačke, održanom krajem lipnja 1958. Njegova kritička stajališta ponajprije su se odnosila na negativne čehoslovačke stavove o jugoslavenskom putu u socijalizam. Usto, u kritici izlaganja čehoslovačkih političara u kojima se naglašavala neraskidiva povezanost te države sa SSSR-om bila je, prema Žarkoviću, vidljiva Nikezićeva nakana da nastupa ne samo s pozicije jugoslavenskoga diplomata nego i pobornika ideje jugoslavenskoga samoupravnog socijalizma. Nikezić je diplomatsku službu u Čehoslovačkoj napustio sredinom 1958., kad je započela nova antijugoslavenska kampanja, u kojoj se Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (FNRI) nastojalo prikazati kao „glavnog podrivača jedinstva socijalističkih država” (str. 120).

Cjelina o Nikezićevu diplomatskom radu završava poglavljem „Vašington. Nesvrstanost komunističkog saveznika” (str. 121–168). Nakon raskida državnopravnih veza FNRI i SSSR-a 1948., Sjedinjene Američke Države neočekivano su dobile mogućnost kreacije drukčije vanjskopolitičke koncepcije „obuzdavanja Sovjetskog Saveza” (str. 122). Održavanje Titova režima „na površini”, napose u pogledu osiguravanja

velikih sredstava ekonomske i vojne pomoći, u političkom je smislu značilo podržati uspjeh jugoslavenskoga socijalizma kao naprednoga primjera nesovjetskoga modela razvoja, koji je mogao slobodno djelovati u međunarodnim odnosima, odnosno bez političkih koncesija održavati socijalističke društvene odnose, a istovremeno unaprijedivati gospodarsku suradnju sa Zapadom. Marko Nikezić došao je u Washington za jugoslavenskoga diplomatskog predstavnika u kolovozu 1958. Važnost održavanja dobrih diplomatskih odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama bila je od neprocjenjive važnosti za jugoslavensku nesvrstanu vanjsku politiku. Iako je postojala očita razlika u pogledima na većinu svjetskih pitanja, znatan američki utjecaj na svjetskim ekonomskim tržištima, kao i raspolaganje velikim vojnim i materijalnim sredstvima, utjecali su na interes Beograda da jugoslavensku diplomatsku aktivnost u toj državi organizira što potpunije. Isto tako, jugoslavenske političke vlasti željele su osigurati nastavak američke ekonomske pomoći, što je trebalo rezultirati poboljšanom modernizacijom i većom produktivnošću gospodarstva. Nikezić je u veljači 1961. održao prve razgovore s predstavnicima administracije predsjednika Johna Kennedyja. Politika potonjega prema „nesvrstanim” državama Trećega svijeta, uključujući i Jugoslaviju, bila je usmjerena prema većoj uključenosti Sjedinjenih Američkih Država u gospodarske tokove tih zemalja, napose u pogledu znatnijega povećanja političkoga i vojnoga utjecaja na rastući broj država dekoloniziranoga svijeta.

Četvrto poglavlje, „Sipovska koncepcija jugoslavenske spoljne politike” (str. 169–212), započinje Nikezićevim povratkom u Jugoslaviju 1962. na mjesto državnoga podsekretara za vanjske poslove. Državni sekretar za vanjske poslove postaje nakon povlačenja Koče Popovića 1965. godine. Ta je institucija na temelju Posebnoga zakona iz 1963. imala široko postavljene ciljeve, koji su, među ostalim, uključivali provođenje odluka Saveznoga izvršnog vijeća i Savezne narodne skupštine, vršenje upravnih poslova u oblasti jugoslavenskih vanjskih odnosa s drugim zemljama i međunarodnim organizacijama, sudjelovanje u pripremama za zaključenje inozemnih ugovora, kao i pružanje instrukcija njihovim diplomatskim i konzularnim predstavništvima. U tom razdoblju dolazi do „partijske optužnice”, prema kojoj su u kreaciji jugoslavenske vanjske politike postojale dvije koncepcije, to jest „partijska i sipovska” (str. 181). „Optužnica” je bila konačni izričaj suprotstavljenih mišljenja unutar vladajućih političkih struktura, koji se može sagledati i s aspekta jugoslavenske transformacije od 1948., odnosno deklarativnoga distanciranja od sovjetskoga modela razvoja. Čvrsta centralizacija upravljačkih tijela onemogućavala je tendencije formuliranja političkih odluka izvan partijskih foruma. S tim u vezi, rukovodstvo Državnoga sekretarijata za vanjske poslove osjećalo je različite oblike pritiska na svoj rad, koje je sredinom 60-ih godina uglavnom inicirao Aleksandar Ranković, vodeća osoba Organizaci-ono-političkoga sekretarijata. Na sjednici Centralnoga komiteta Saveza komunista Jugoslavije u travnju 1963. osuđena je „sipovska linija” kao „nepoželjan paralelizam u vođenju jugoslavenske spoljne politike” (str. 189). Prepoznavanje „sipovske linije” kao posebne koncepcije jugoslavenske vanjske politike više je, prema Žarkoviću, upućivalo na postojanje ozbiljnih unutarpartijskih prestrujavanja nego težnji Državnoga sekretarijata za vanjske poslove da vodi paralelnu politiku s vrhom Saveza komunista Jugoslavije. Smjenom Aleksandra Rankovića na Brijunskom plenumu u srpnju 1966. aktualiziralo se i pitanje „demokratizacije” jugoslavenske vanjske politike. Spo-

menutim je događajem omogućeno promoviranje politike koja je trebala omogućiti proširena prava različitim društvenim sudionicima da budu više uključeni u proces formiranja vanjske politike. Marko Nikezić podržao je te promjene. One su za njega bile rezultat „identičnih evolutivnih procesa u Europi, a spoljna politika Jugoslavije morala je da reflektuje njene nove društvene odnose” (str. 209).

Na početku poglavlja „Partnerstvo različitih interesa. Jugoslavija, SSSR i sipovska linija” (str. 213–293) opisuje se normalizacija jugoslavenskih odnosa sa SSSR-om. Važan čimbenik približavanja stavova Saveza komunista Jugoslavije i Komunističke partije Sovjetskoga Saveza početkom 60-ih godina bila je nužnost provođenja politike „obuzdavanja Kine”, odnosno njezinih ambicija na ideološkoj i međunarodnoj razini. Iako je beogradska službena politika branila pravo svake socijalističke zemlje da samostalno odlučuje o pravcima unutarnjega razvoja, koncepcija „revolucionarnog staljinizma” Mao Ce-tunga prijetila je zaoštavanjem međunarodne situacije i negacijom jugoslavenske politike „miroljubive koegzistencije i popuštanja hladnoratovskog konflikta” (str. 222). Prema autoru ove knjige, od događaja u Mađarskoj 1956. odnosi Beograda i Pekinga rezultirali su nepomirljivim ideološkim stajalištima. No, ti stavovi nisu doveli do jednostrane podrške ni službenoj sovjetskoj politici ni onoj kineskoj. Tako, primjerice, na temelju neobjavljenoga arhivskog materijala, Žarković navodi da su analize Državnoga sekretarijata za vanjske poslove upućivale na to da je sukob između Pekinga i Moskve, u osnovi, bio spor oko prevladavanja dviju hegemonističkih koncepcija „za liderstvo u radničkom pokretu” (str. 226). U ovom je poglavlju nadalje opisan posjet Josipa Broza Tita Sovjetskom Savezu početkom prosinca 1962., koja je bila uvod u konačno usuglašavanje odnosa između tih dviju zemalja i priprema za inauguraciju zajedničke „antikineske platforme” (str. 227). Taj se događaj odvijao u sjeni polemike unutar radničkoga pokreta povodom Kubanske krize, odnosno nastojanja kineskih komunista da sovjetsko povlačenje s Kube prikažu kao revizionističko uzmicanje pred kapitalističkim zemljama. Neposredno prije Titova posjeta Sovjetskom Savezu, 2. listopada 1962. održan je Kolegijum Državnoga sekretarijata vanjskih poslova, na kojem je većina njegovih članova iskazala nepovjerenje prema osnovnoj ideji sovjetske politike na Kubi. Odluka sovjetskoga rukovodstva da postavi rakete na Kubi bila je ocijenjena vojničkim promašajem, dok je povlačenje okarakterizirano potpunim političkim slomom. Na toj je sjednici Nikezić bio u ulozi podsekretara za vanjsku politiku. Njegovo se mišljenje slagalo sa stavom većine prisutnih. Prema njegovoj analizi, „velike sile nikada nisu preduzimale slične akcije kako bi na kraju postale mirotvorci” (str. 232). Od 7. do 15. prosinca 1964. održan je VIII. kongres Saveza komunista Jugoslavije, na kojem su postavljeni temelji za provedbu dotad najcjelovitije gospodarske i društvene reforme na tom području. Tada je referat održao i Marko Nikezić, koji je bio jako zapažen u međunarodnim krugovima. On se u izlaganju usmjerio na kritiku kineskoga radikalizma i želju da se u budućnosti politički artikulira jedna umjerena socijalistička revolucionarna platforma. Također je u govoru branio mogućnost svake zemlje da razvija svoje unutarnje potencijale. Prema Nikeziću, „napredak ka demokratskom razvoju socijalističkih zemalja bio je ključan za oblikovanje međunarodnih odnosa u celini” (str. 251). Što se vanjskopolitičkoga aspekta toga kongresa nadalje tiče, rukovodstvo Državnoga sekretarijata za vanjske poslove izražavalo je zadovoljstvo njegovim rezultatima, na-

pose u kontekstu odjeka koje je on imao u međunarodnoj zajednici. Krajem prosinca 1964. održan je Kolegij Državnoga sekretarijata za vanjske poslove. Tada su dodatno analizirani učinci VIII. kongresa Saveza komunista Jugoslavije, pri čemu je ocijenjen kao ključni događaj na kojem je utvrđen dugoročni smjer jugoslavenske politike te je predstavljen kao važna „idejno-politička manifestacija s jasnim antidogmatiskim stavom u radničkom pokretu” (str. 250). Nadalje je naglašeno da su osnovne ideje Kongresa rezultirale snažnom afirmacijom Jugoslavije kao „progresivnog faktora” u radničkom pokretu. Usto, Državni sekretarijat za vanjske poslove snažno je podržao reformsku inicijativu dijela Saveza komunista Jugoslavije, što će se tijekom 1965. odraziti u njegovu velikom zalaganju za uspjeh gospodarske reforme.

U šestom poglavlju, „Između Branta i De Gola. Jugoslavija i dve istočne politike na Zapadu” (str. 295–347), analiziraju se jugoslavenski politički odnosi s Francuskom i Zapadnom Njemačkom. U travnju 1965. Marko Nikezić stupa na dužnost državno-ga sekretara za vanjske poslove. U to je vrijeme odnos prema rješavanju njemačkoga pitanja bio središnji politički problem. Charles de Gaulle smatrao je da izazov ujedinjenja Njemačke nije trebalo rješavati sukobom ideologija, nego suradnjom svih europskih država i promoviranjem politike popuštanja. Jugoslavenska je vanjska politika doprinijela promoviranju politike miroljubive koegzistencije. Nikezićeva razmišljanja o europskoj situaciji sredinom 60-ih godina bila su usmjerena protiv političkoga avanturizma i ideološkoga dogmatizma. Nadalje, smatrao je da je uspostavljanje jasnijih jugoslavenskih europskih odnosa preduvjet za njezino aktivnije uključivanje na globalnoj razini. Uloga Jugoslavije u de Gaulleovoj „istočnoj politici”, odnosno otvaranju postupnoga dijaloga o europskoj sigurnosti i suradnji, bila je „specifična” (str. 312). S jedne strane Francuska je pružala deklarativnu podršku njezinu međunarodnom položaju i pokušajima samostalnoga unutarnjeg razvoja. No, francusko izbjegavanje bilo kakva događaja u uzajamnim odnosima tih dviju zemalja koji bi mogao biti protumačen kao rezultat „zajedničkih vanblokovskih pozicija dve zemlje” jasno je upućivalo na činjenicu da Jugoslavija nije potrebna Francuskoj u politici „dezintegracije Istočnog bloka” (str. 315). Invazijom Sovjetskoga Saveza na Čehoslovačku od 20. do 21. kolovoza 1968. de Gaulleova politika i pokušaji revidiranja bipolarnoga hladnoratovskog sustava doživljavaju slom. Izostanak aktivnije francusko-jugoslavenske suradnje u procesu dezintegracije u Europi te ignoriranje Jugoslavije kao predvodnika izvanblokovske politike nije značilo potpunu relativizaciju francuskoga utjecaja na beogradska tijela vlasti. Postojala su dva važna aspekta jugoslavenske vanjske politike koja su francuske vlasti pokušavale iskoristiti. Prvi se odnosio na oponiranje američkoj globalnoj politici, a drugi na podršku „istočnoj politici”. Što se potonjega tiče, važno je naglasiti da je de Gaulle politiku prema Zapadnoj Njemačkoj smatrao najvažnijim stupom svoje vanjskopolitičke strategije, a francusko-njemačke odnose temeljem na kojem se treba graditi koncepcija ujedinjene Europe.

Odnosi Jugoslavije i Njemačke bili su opterećeni nasljeđem ratnih zbivanja iz prve polovine XX. stoljeća. Tema odnosa tih dviju zemalja bila je najaktualnija na sastancima Državnoga sekretarijata vanjskih poslova tijekom 60-ih godina. U pozadini tih razgovora posebno je snažan bio gospodarski aspekt, jer je Zapadna Njemač-

ka bila jedan od glavnih jugoslavenskih vanjskotrgovinskih partnera. Otvaranjem brojnih komunikacijskih kanala s Bonnom Jugoslavija je željela intenzivirati rješavanje pitanja poput konverzije dugova, unaprjeđenja robne razmjene, zabrane anti-jugoslavenske emigracije, položaja jugoslavenskih radnika te ratne odštete. Potpisivanje ekonomsko-financijskih sporazuma između Zapadne Njemačke i Jugoslavije 1964., što je uključivalo i poseban protokol Nikezić-Kartens, znatno je pridonijelo unaprjeđenju bilateralnih odnosa tih dviju država. One su se, naime, obvezale da će „preduzeti sve mere u okviru svojih mogućnosti, koje će doprineti poboljšanju odnosa između njihovih naroda” te da će „nastojati da se izbegnu politički poremećaji u odnosima između dve zemlje” (str. 325). Obnova diplomatskih odnosa Jugoslavije i Zapadne Njemačke 1968. u Državnom sekretarijatu vanjskih poslova okarakterizirana je kao jugoslavenski doprinos „miroljubivoj saradnji među evropskim zemljama i popuštanja zategnutosti u Evropi” (str. 346). Normalizacija bilateralnih odnosa između tih zemalja smatrana je nastavkom principijelne jugoslavenske politike, bez potrebe opravdanja vanjskopolitičkih poteza pred međunarodnom zajednicom. Vođenje izvanblokovske politike omogućilo je Jugoslaviji istovremeno održavanje komunikacije s „oba pola hladnoratovske zaveze” (str. 347). Marko Nikezić je, prema Žarkoviću, bio važan čimbenik takve politike. Njegovo inzistiranje na „široj evropskoj platformi”, koja bi omogućila uspostavu odnosa s većim brojem međunarodnih partnera, odnosno neutralizaciju blokovske logike, pomoglo je učvršćivanju jugoslavenskih političkih pozicija na Zapadu i prezentaciju vlastite politike popuštanja.

U poglavlju „Praško proleće” (str. 349–390) autor se posvećuje reformskim procesima u Čehoslovačkoj, koji su vrhunac doživjeli u događajima poznatim pod nazivom *praško proljeće* 1968. godine. Ti događaji nisu bili veliko iznenađenje za jugoslavensku diplomaciju. Tijekom 60-ih godina jugoslavensko-čehoslovački bilateralni odnosi doživjeli su veliko unaprjeđenje, što je za jugoslavenske komuniste predstavljalo oblik spremnosti da se partijsko rukovodstvo u Pragu oslobodi tereta „staljinizma” (str. 354). Liberalni procesi u Čehoslovačkoj privukli su veliku pozornost vodećih političkih struktura u Beogradu, što je potvrđivalo njihovo stajalište da se u Istočnoj Europi „nezadrživo provodi osobena istorijska evolucija socijalističkih država” (str. 355). Pozitivan odnos Jugoslavije prema liberalnim čehoslovačkim idejama osiguravao je postojanost i nastavak gospodarske reforme započete 1965., koja je početkom 1968. bila pod velikim unutarnjim i vanjskim pritiscima. Nikezić je na sjednici Kolegija Državnoga sekretarijata vanjskih poslova 7. ožujka 1968. naglasio da bi uspješna provedba liberalnih ideja u Čehoslovačkoj bila „veliki podstrek za demokratizaciju”, koja bi, najposlije, „jugoslavenskom primeru pridodala još jedan argument za drugačije odnose između socijalističkih država” (str. 356). Čehoslovačka je kriza za jugoslavensku diplomaciju bila izraz nesklada između sovjetskih hegemonističkih težnji i suvremenoga socijalističkog razvoja. To je vodilo do narušavanja odnosa između Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza, napose u kontekstu različitih pogleda na ustroj međunarodnoga radničkog pokreta i koncept reformi u socijalističkim državama. Sovjetska je strana liberalne procese u Istočnoj Europi predstavljala kao uspon „kontrarevolucije” (str. 367). Na taj se način točnom pokazala Nikezićeva teza iz kolovoza 1964. da je u Komunističkoj partiji Sovjetskoga Saveza nakon pada Nikite Hruščova došlo do jačanja konzervativnih snaga. Konačno je Varšavski pakt

predvođen Sovjetskim Savezom 20. i 21. kolovoza 1968. izvršio vojnu intervenciju na Čehoslovačku, što je, prema autoru, „jugoslavensku spoljnu politiku postavilo u izuzetno delikatnu poziciju” (str. 376). Službena jugoslavenska reakcija na taj događaj bila je ponajprije usmjerena prema obrani vlastite neovisnosti. Ona je svoj konačni izričaj dobila sastavljanjem Rezolucije na X. sjednici Centralnoga komiteta Saveza komunista Jugoslavije od 23. kolovoza 1968., u kojoj se odbacuju sovjetske teze o opravdanosti vojne intervencije, jasno naglašavajući da je „nasilna akcija u Čehoslovačkoj u suprotnosti s interesima socijalizma” (str. 377). Rezolucija je nadalje zahtijevala hitno okončanje okupacije Čehoslovačke, oslobađanje njezina rukovodstva, kao i odbacivanje bilo kakvih sporazuma o interesnim sferama između velikih sila. Na kraju, vojna intervencija u Čehoslovačkoj dodatno je potaknula liberalne snage u Jugoslaviji da aktivnije nastupaju s reformskim paketom mjera nastalih sredinom 60-ih godina te da „progovore o oslobađanju od starih kategorija i svih iluzija u vezi sa politikom Sovjetskog Saveza” (str. 390).

Pretposljednje poglavlje nosi naziv „Novi čovek CK SK Srbije. Reformska opredjeljenja i međunarodni osvrti” (str. 391–429). Na VI. kongresu Saveza komunista Srbije, održanom od 21. do 23. studenog 1968., Nikezić je izabran za predsjednika Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije. Na tom se kongresu iznova isticala važnost reforme Partije, federacije i gospodarskoga sustava, što je najposlije rezultiralo doživljavanjem Sovjetskoga Saveza kao najvažnije vanjskopolitičke prijetnje interesima socijalističke Jugoslavije. Zastupanje reformske linije za Nikezića je značilo „borbu protiv nasleđa prošlosti, autokratske i monolitne partijske oligarhije, imanentne političkim tradicijama ruske države” (str. 414). Međutim, takav način razmišljanja nije značio smanjenje kritike prema politici Zapada i njegovu ideološkom utjecaju na svjetska zbivanja. U prvoj godini mandata na mjestu predsjednika Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije Nikezić je, u pogledu političke situacije, i u javnosti i na sastancima partijskih tijela predstavljao model izlaska radničke klase Srbije „na političku scenu”, s posebnim naglaskom na neutralizaciju „administrativnih mera” (str. 416). Kao glavnoga političkog oponenta Nikezić je isticao „velikosrpski nacionalizam”, odnosno njegove forme pod kojima djeluje, a to su separatizam i unitarizam. U jugoslavenskom je društvu X. sjednica Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske, održana od 15. do 17. siječnja 1970., imala velik odjek. Ona je, prema Žarkoviću, dovela do toga da je „po prvi puta jedno republičko partijsko rukovodstvo bez odobrenja saveznog partijskog centra otvaralo javnu debatu o unutrašnjim kretanjima, apostrofirajući sopstvene interese u federaciji i neslaganje sa preživelim formama centralističke politike” (str. 419). Iako su reakcije u Srbiji na rezultate te sjednice bile uglavnom negativne, Nikezić je inzistirao na odmjerenijim stajalištima srpskih komunista, odnosno prihvaćanju dijaloga u jugoslavenskim institucijama kao jedinom prihvatljivom načinu rasprave o suprotstavljenim mišljenjima. U analizi ovoga poglavlja važno je napomenuti održavanje XIV. sjednice Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije od 19. do 20. veljače 1970. Zaključci doneseni na tom sastanku dopunili su političku platformu Nikezićeva partijskoga rukovodstva, određenije upozoravajući na međuovisnost aktualnih međunarodnih odnosa i prepreka u realizaciji reformske politike. Srpskim političkim tijelima bile su nadalje preporučene mjere koje su trebale osnažiti borbu protiv aktivnosti različitih ideoloških protivnika, kako

prozapadnih tako i prosovjetskih. Usto, te su mjere podrazumijevale organizaciju javnih rasprava o vanjskopolitičkim pitanjima, rad na izobrazbi mladih članova Saveza komunista, kao i mogućnost bolje koordinacije rada sigurnosnih službi.

Posljednje poglavlje knjige nosi naziv „Uspon detanta i pad srpskih liberala” (str. 431–495). Na početku ovoga dijela opisuje se jugoslavenska koncepcija politike popuštanja, njezini stavovi o europskoj sigurnosti te pripreme za konferenciju Nesvrstanih u Lusaki. U Hrvatskoj je 1971. za jugoslavenske komuniste nastupilo stanje političke krize poznato pod nazivom *hrvatsko proljeće*. Potpora liberalnim kretanjima u toj državi bila je prisutna i u Srbiji, tako da su, prema Žarkoviću, republička rukovodstva u Zagrebu i Beogradu bila na „pijedestalu reformskih promena u Jugoslaviji, i oba su tokom 1971. bila optužena za relativizaciju ideoloških kanona, liberalistička skretanja i promovisanje lažne demokratije” (str. 452). Tu je krizu Nikezićovo partijsko rukovodstvo promatralo s aspekta prirodnoga slijeda razvoja jugoslavenskoga društva. On je smatrao da se putem institucionalnih dogovora, uz uvažavanje razlika u mišljenjima i podršku daljnjem razvoju modernoga gospodarstva, može izgraditi model jugoslavenske federacije u kojoj bi sve države mogle zadovoljiti svoje interese. To je upućivalo na njegovo čvrsto zastupanje tržišnih odnosa u jugoslavenskoj ekonomiji, koji su trebali omogućiti samostalan nastup i učinkovitije poslovanje gospodarskih subjekata. Da bi uspješno odgovorila na izazove vremena, odnosno sve veću transformaciju svjetskoga gospodarstva i znatniji utjecaj razvoja regionalnih integracija, Savez komunista Jugoslavije morao je „napustiti mentalitet, ideologiju i sistem stare partije, i da deluje manje kroz sveprožimajuću komadnu ulogu, a više kao glavni idejni zastupnik socijalističkih društvenih odnosa i interesa radničke klase” (str. 453). U tom kontekstu Nikezić se pred najvišim partijskim forumima zalagao za neposredniji utjecaj radnih kolektiva, unaprjeđenje sustava odgovornosti te veći angažman građana na izgradnji suvremenoga modela upravljanja državom. Raskol između Josipa Broza Tita i partijskoga rukovodstva u Srbiji produbljen je u svibnju 1971. pokretanjem nove političke afere, koja je ponovno aktualizirala utjecaj vanjskih sila na republička kretanja. Politička smjena hrvatskoga partijskog rukovodstva na sjednici Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije u Karađorđevu 1. prosinca 1971. obnovila je partijski centralizam i ograničila daljnju liberalizaciju jugoslavenskoga društva. Ta je sjednica protekla bez solidariziranja Nikezićeva partijskoga rukovodstva s dominantnom partijskom linijom, koja je smijenila vodeće hrvatske komuniste. Nikezićeva smjena intenzivno se pripremala od 1971., kad je dio jugoslavenskoga partijskog rukovodstva na čelu s Josipom Brozom Titom uvidio rastuće razmimoilaženje između politike republičkoga i saveznoga rukovodstva Saveza komunista Jugoslavije. U različitim je pitanjima srpsko rukovodstvo bilo optuživano za drukčiji pristup od partijskoga centra, osporavanje Titova autoriteta, zalaganje za tehnokratizam u gospodarstvu te inauguraciju liberalističke demokracije u društvu. Marko Nikezić i Latinka Perović podnijeli su ostavku na svoje dužnosti u kolovozu 1972.

Ova knjiga Petra Žarkovića vrlo je uspješan istraživački pothvat, koji je na kraju rezultirao kvalitetnim historiografskim djelom. Autor je pokazao iznimnu upućenost u arhivska vrela, periodiku, kao i relevantnu historiografsku literaturu. Time je izbjegao zamku poistovjećivanja sa subjektom koji je predmet njegove analize. Zbog

stila pisanja, Žarković je lako čitljiv ne samo pripadnicima znanstvene zajednice nego i ostaloj javnosti zainteresiranoj za povijest, politiku, ekonomiju i međunarodne odnose.

Nikola Perković

Mirjana Kasapović, *Zbogom post-jugoslavenstvu! Prilog demitologizaciji hrvatske politike i društva* (Zagreb: Školska knjiga, 2024.), 247 str.

Iznimnu popularnost članka „Zbogom postjugoslavenstvu!” profesorice dr. Mirjane Kasapović, objavljenog na mrežnoj stranici *Analiza Hrvatskog politološkog društva* sredinom svibnja 2023., prema riječima same autorice, ne može se razumjeti izvan medijsko-političkoga konteksta u koji je ubačen netom nakon objavljivanja. Naime, nakon što se pojavio na portalu, članak je dobio istaknuto mjesto u tiskanim i elektroničkim medijima, bilo da je riječ o opsežnim citatima, objavi u više nastava-ka ili da je prenesen u cijelosti. Smatra djelomično problematičnim to „preseljenje” članka iz njegova prirodnoga okružja i znanstvene sredine u političku arenu. Ne zbog toga što bi on poticao rasprave raznorodnih gledišta, nego zato što se cijeli fenomen u takvim okolnostima lako svede na političke napade i vrijeđanja, ali isto tako i na nekritičku obranu i pohvale teksta.

To je ujedno i njezin glavni motiv pisanja šire studije *Zbogom post-jugoslavenstvu! Prilog demitologizaciji hrvatske politike i društva*. Cilj joj je bio produbiti teorijske i političke rasprave o fenomenu povijesnoga revizionizma u Hrvatskoj kad je riječ o pogledima na prirodu jugoslavenskoga komunističkog režima i države (1945. – 1992.). Studija kao cjelina drži se smjera znanstvene, političke i društvene demitologizacije jugoslavenskoga političkog i društvenog poretka. Polazi od zapažanja da u Hrvatskoj ne nedostaje rasprava o povijesnom revizionizmu, ali mahom se svode na prokazivanje ideološki i politički motivirana revidiranja karaktera ustaškoga režima i Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.) kao „jedini ili, u najmanju ruku, jedini važan oblik povijesnog revizionizma”.

Analizu je koncipirala u četiri cjeline. U prvoj postavlja i odgovara na pitanje što je bila Jugoslavija (str. 21–131), u drugoj ulazi u žustru raspravu s pojmom „post-jugoslavenske države” (str. 133–148), obrazlažući njegovu nepreciznu i tendencioznu uporabu u javnom diskursu. U trećoj cjelini predstavlja svoje viđenje dekonstrukcije „post-jugoslavenskih studija” (str. 149–174), a u četvrtoj je dala i kritički osvrt na samu znanstvenu opravdanost „post-jugoslavenskih studija” (str. 175–197).

Dakle, za Kasapović nema dileme o tome što je bila Jugoslavija. Osim što je bila najneuspješnija država XX. stoljeća (od prosinca 1918. do siječnja 1992. dvaput je nastajala i raspadala se u užasnim okolnostima), fokus stavlja na politički poredak Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Pobija teze da u tadašnjoj državi